

Maria Wojtak

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4537-2732>

e-mail: em.wojtak@gmail.com

Realizacja reguł gatunku w formie kolekcji w konkretnym przewodniku

Implementation of rules of a genre in the form of a collection in a specific guidebook

Abstrakt

Zastosowanie metod analizy genologicznej w odniesieniu do konkretnego tekstu pozwala formułować hipotezy na temat jego tożsamości gatunkowej i dyskursywnej, przez co poszerzają się perspektywy badawcze genologii opisowej. Analizowany tekst odznacza się kunsztowną strukturą, łączącą kompozycję łańcuszkową ze szkatułkową, możliwą do odkrycia przez odwołanie do pojęcia gatunku w formie kolekcji. Zawiera wyprofilowany opis sanktuariów, utrzymany w modyfikowanej twórczo konwencji opisów bedekerowych, zachęca do odwiedzania konkretnych kościołów jako zabytków architektury i miejsc kultu, zderzając perspektywę turystyczną z pielgrzymkową. Analiza tekstowego konkretnu używa w artykule szerszą perspektywę poznawczą. Pozwala snuć refleksje, uzupełniające wiedzę na temat kategorii funkcjonujących w genologii opisowej, takich jak: gatunek w formie kolekcji, relacje tekstu i gatunku oraz tekstu, gatunku i dyskursu, tekstowa mozaika i tekstowy kolaż, hybrydyzacja gatunkowa i tekstowa, przewodnik turystyczny jako gatunek wypowiedzi.

Słowa kluczowe: genologia, gatunek wypowiedzi, gatunek w formie kolekcji, tekst, przewodnik turystyczny

Abstract

The application of methods of genological analysis in relation to a specific text allows for a formulation of hypotheses about its genre and discursive identity, which broadens the research perspectives of descriptive genology. The analysed text is characterised by an intricate structure, combining a chain and box compositions that may be discovered by referring to the concept of genre in the form of a collection. It includes a profiled description of sanctuaries in a creatively modified convention of Bedeker descriptions and encourages readers to visit specific churches as architectural monuments and places of worship, juxtaposing the perspectives of tourism and pilgrimage. The analysis of a specific text gains a broader cognitive perspective in the article. It allows for reflections, which supplement knowledge about the categories functioning in descriptive genology, such as:

genre in the form of a collection, relations between text and genre, as well as between text, genre and discourse, text mosaic and text collage, genre and text hybridization and a tourist guidebook as a genre of speech.

Keywords: genology, genre of speech, genre in the form of a collection, text, tourist guidebook

W zamyśle autorskim niniejszy artykuł mieści się we wciąż istotnym dla różnych odłamów genologii nurcie badań nad relacjami gatunku i tekstu, a właściwie w tym przypadku tekstu i gatunku. Genologiczne analizy konkretnych wypowiedzi pozwalają snuć hipotezy na temat ich gatunkowej tożsamości, przez to uzupełniać i precyzować zbiory sądów odnoszących się do stopnia utrwalania konwencji komunikacyjnych i kulturowych, roli podmiotów w modyfikowaniu określonych sfer komunikacyjnych, ciągłości tradycji oraz zakresów odchodzenia od utrwalonych wzorców, ich łamania lub innych sposobów transformacji kodów gatunkowych.

Dzięki takim analizom wzbogaca się ponadto zasób metod stosowanych w genologii jako otwartej przestrzeni poznawczej, sytuowanej w ramach stylów myślowych, czyli typowych dla określonej grupy badaczy (genologów) założeń, odnoszących się do przedmiotu badań, metod, zadań i projektowanych efektów poznawczych (zob. Wojtak 2019a: 14–16, 2019b: 189–204)¹. Gdy punktem wyjścia analiz genologicznych tekstu (zob. Wojtak 2014: 63–71, 2019a: 205–209) czyni się konkretną wypowiedź, pytać trzeba, jaki może reprezentować gatunek, czy jest realizacją, aktualizacją czy reprezentacją jego wzorca (Wojtak 2004a: 29–39), a więc jak się w niej przejawiają poszczególne składniki wzorca – struktura, pragmatyka, sposób ujęcia przedstawianej problematyki oraz wyznaczniki stylistyczne. Przedstawić można dzięki temu portret gatunku odzwierciedlony w wypowiedzi. Nie zawsze przy tym udaje się formułować hipotezy na temat wariantu wzorca, jaki znajduje w niej konkretyzację. W semiosferze (logosferze) funkcjonują bowiem gatunki niewyodrębniane wyraziście ze względu na pojemność lub elastyczność wzorców oraz brak opisu czy wręcz kodyfikacji ich kodu gatunkowego, a często także brak nazwy gatunkowej. Zbiór reguł wzorca może być jedynie mniej lub bardziej wyraźnie zarysowanym składnikiem świadomości gatunkowej określonej społeczności. Celem analiz w takim przypadku jest próba wydobycia z tekstu jego gatunkowego modelu lub gatunkowych modeli, zgodnie z utrwalonym w społeczności genologów przekonaniem, że każdy tekst jest stylowo i generycznie nacechowany.

¹ Nie oznacza to negowania związków genologii z konkretnymi dyscyplinami naukowymi i sytuowania badań w ramach genologii lingwistycznej, literackiej czy medialnej dla przykładu.

We wskazanym kierunku zmierzać będę w analizach wypełniających niniejszy artykuł. Ich przedmiotem czynię publikację: Irena Kowalczyk: *Sanktuaria i miejsca kultu województwa lubelskiego*. Lublin 2021. Kulturowe doświadczenie podpowiada, że należy ją zaliczać do przewodników, a więc zgodnie z definicją słownikową, książek, które podają istotne dla turystów informacje o jakimś terenie, np. zabytkach, hotelach, restauracjach (SJPB IV: 306) (zob. też Ostaszewska 2000: 74). Klasa przewodników jest obecnie bardzo formalnie zróżnicowana – ze względu na przedmiot opisu, przeznaczenie i funkcje (zob. Mocarz 2011: 33), więc w swoich analizach nie odwołuję się na początku do wzorców gatunkowych tego typu wypowiedzi, lecz traktuję wstępnie wskazaną konkretną publikację jako realizację reguł gatunku w formie kolekcji. Takie sprofilowanie analiz będzie bardziej poznawczo wartościowe dla genologii, pozwoli bowiem uzupełnić wiedzę o złożonych bytach gatunkowych, które sytuują się w różnych przestrzeniach semiosfery i sprawiają interpretacyjne kłopoty. Przewodnik jako gatunek wypowiedzi, którego realizacją jest analizowana książka, zostanie uwzględniony w kolejnym etapie prezentacji. Modelowanie wypowiedzi dokonuje się jednak zarówno na bardziej abstrakcyjnym, jak i bardziej konkretnym poziomie, więc nie da się ich analitycznie oddzielić.

Celem analiz czynię próbę odpowiedzi na pytanie, jaką wersję gatunku w formie kolekcji reprezentuje wspomniana książka, a także dlaczego hipotezy badawcze na ten temat nie mogą bazować jedynie na analizie immanentnej, choć w jej trakcie uzyskuje się wiele danych, a zatem jakie jest dyskursywne usytuowanie publikacji oraz jakie wnioski płyną z tych analiz dla charakterystyki relacji kategorii gatunku, dyskursu i tekstu oraz jakie relacje łączą analizowaną publikację z konwencją gatunkową przewodnika turystycznego.

Pojęcie gatunku w formie kolekcji wprowadziłam do zaplecza teoretycznego własnych badań, aby móc analizować złożone byty generyczne (zob. Wojtak 2006: 143–152, 2011: 22–25, 2019a: 125–128, 2019b: 199–200)². Przypomnę zatem podstawowe założenia tej koncepcji. Gatunek w formie kolekcji tworzy całość kompozycyjną (w jego ramach współwystępują różne formy wypowiedzi)³ i ma strukturalne oraz funkcjonalne zwieńczenie. Zwieńczenie strukturalne oznacza funkcjonowanie ramy delimitacyjnej

² Warto wspomnieć w tym miejscu, że pojęcie to okazało się przydatne mediolingwistom w opisach telewizyjnych i internetowych gatunków złożonych (zob. dla przykładu: Grochala 2016; Szkudlarek-Śmiechowicz 2015: 393–402), a także historykom języka (zob. analizę dawnej encyklopedii w Szczaus 2020: 227–242).

³ Ich zbiór się stabilizuje w realizującym schemat gatunku – np. modlitewniku (Wojtak 2011), litanii (Wojtak 2019c: 127–147), kalendarzu (Wojtak 2001: 241–256), stosownej

z wyrazistymi i konwencjonalnie ustabilizowanymi sygnałami początku i/lub końca. W roli inicjalnego komponentu ramy występuje obligatoryjnie nazwa gatunkowa jako samodzielny wyróżnik lub składnik tytułu⁴. Architektonika całości nie jest jednak ustabilizowana. Najczęściej powtarzające się układy to: (1) kompozycja sylwiczna, czyli współwystępowanie wypowiedzi o zróżnicowanej strukturze, porządkowanych tematycznie, funkcjonalnie lub tworzących układy doraźne, (2) kompozycja blokowa, obejmująca paralelne sekwencje wypowiedzi, (3) struktura oparta na kontaminacji. Dostrzega się zatem w takim generycznym tworze jakąś dominantę kompozycyjną. Poszczególnym segmentom przysługuje też względna autonomia, a więc nie tracą one formalnych sygnałów pierwotnej przynależności gatunkowej.

Zwieńczenie funkcjonalne oznacza po stronie nadawcy pojawienie się ogólnej intencji komunikacyjnej, którą tworzą uzupełniające się intencje poszczególnych segmentów, a także konwencjonalnie ustalone skutki komunikacyjne po stronie odbiorcy⁵. Zjawiska te funkcjonują jako składniki świadomości gatunkowej uczestników modelowych interakcji (Wojtak 2019b: 199). Osobliwością pragmatycznego aspektu wzorca gatunku w formie kolekcji jest brak jednej reguły porządkującej relacje nadawczo-odbiorcze i inne parametry komunikacyjne. Można tu mówić zarówno o determinacjach immanentnych, jak i uwarunkowaniach zewnętrznych, związanych ze sferą interakcyjną, w jakiej funkcjonuje gatunek ujmowany bardziej konkretnie (w naszym przypadku przewodnik) (zob. Wojtak 2019a: 126). Funkcjonalne zwieńczenie jest zatem związane z dyskursywnym zakorzenieniem gatunku. Sytuację komplikuje zwykle fakt polidyskursywności gatunków w formie kolekcji.

Świat przedstawiony jest wieloaspektowo, z kilku perspektyw, obiektywizująco lub subiektywnie, z dystansem lub waloryzująco. Pejzaż aksjologiczny zaś zależy od dyskursu, w jakim bytuje konkretny gatunek. Trzeba tu mieć na uwadze różnice w formie (stopniu) konkretyzacji bytów generycznych. Gatunek w formie kolekcji stwarza bardziej ogólne ramy poznawcze niż jego konkretyzacja, np. modlitewnik, kalendarz czy przewodnik.

Pod względem stylistycznym gatunek w formie kolekcji nie odbiega od standardowych gatunków użytkowych. Jest wielostylowy, z antynomicznym układem cech i sferą wykładników praktycznie otwartą. W bardziej

wersji regulaminu, horoskopie gazetowym (Wojtak 1999: 253–263), księdze wpisów (Wojtak 2004b: 313–329), poradniku czy przewodniku.

⁴ Może to też być parafraza nazwy gatunkowej, która nie mniej precyzyjnie identyfikuje gatunek (Wojtak 2019a: 125).

⁵ Uwzględnienie kategorii odbiorcy jest niezbędne, gdyż chroni badacza przed uproszczonymi interpretacjami zarówno zjawisk generycznych, jak i dyskursywnych.

konkretne zbiory owe wykładniki układają się jednak w przypadku określonych gatunków wypowiedzi, tworzących kolekcję. Pejzaż stylistyczny gatunku ukonkretnia się i uwyrażnia na skutek działania reguł wyboru i doboru środków, które reprezentują swe nacechowanie pierwotne (bazowe) lub współtworzą nowe stylistyczne jakości w ramach zjawiska synkretyzmu, czyli mieszania i tworzenia nowych jakości stylistycznych bądź jedynie łączenia jakości heterogenicznych (Wojtak 2019a: 126).

Przejdźmy zatem do przedstawienia sposobu realizowania się reguł gatunku w formie kolekcji w publikacji stanowiącej obiekt niniejszych analiz sprofilowanych genologicznie. Już na tym etapie analiz nie da się jednak uciec od wskazywania filiacji z przewodnikiem.

Zacząć wypada od charakterystyki aspektu strukturalnego. Na kompozycję całości składają się: (1) ograniczona przestrzeń paratekstu⁶: a) składniki inicjalne: okładka z danymi typowymi – autorka i tytuł, strona tytułowa – analogicznie + miejsce i rok wydania, druga strona tejże: informacje o wydaniu, redaktorach, korektorze, wydawcy itd., spis treści, b) składniki finalne ramy tekstowej: bibliografia, informacje o innych przewodnikach autorstwa Ireny Kowalczyk, informacja o KAMI – Biurze Usług Pilotarskich i Przewodnickich Ireny Kowalczyk, (2) opis typowy dla przewodnika (zamiast wstępu), objaśniający takie zjawiska jak sanktuarium, kult, kult maryjny, kult świętych, przedmiot kultu, znaczenie obiektów i miejsc kultu w życiu społecznym, kulturalnym i religijnym oraz informujący zwięźle o zawartości publikacji, (3) mapa województwa z lokalizacją archidiecezji i diecezji (granice tych jednostek się nie pokrywają), (4) cztery moduły złożone z różnych form wypowiedzi oraz materiałów ikonograficznych poświęconych jednostkom administracyjnym Kościoła katolickiego, (5) segment odnoszący się do Prawosławnej diecezji lubelsko-chełmskiej, (6) część poświęcona Archidiecezji przemysko-warszawskiej kościoła greckokatolickiego, (7) fragment przedstawiający miejsce pamięci Żydów w Lublinie.

Już w tym miejscu warto zaznaczyć, że zwieńczenie strukturalne nie jest realizowane standardowo. W tytule brak nazwy gatunkowej, ale jego forma gramatyczna (zawiadomienie) i treść jednoznacznie informują czytelnika o charakterze publikacji. Autorka zdecydowała się też na alternacyjną formę wstępu. Pierwszy segment, jak już wspominałam, nie został tak zatytułowany i zawiera niewiele eksplicytnych sygnałów charakteru tego typu wypowiedzi.

⁶ Wieloaspektową analizę okładki oraz innych składników paratekstu zawiera monografia Doroty Piekarczyk (2020). Autorka koncentruje uwagę na okładkach publikacji popularnonaukowych.

Analizowana publikacja należy do klasy komunikatów polisemiotycznych, więc łączy segmenty ikoniczne z werbalnymi. W pełniący rolę wstępu fragment wpleciony jest schemat (rodzaj mapki) ilustrujący relacje między podziałem administracyjnym świeckim (województwo) i kościelnym (archidiecezja i diecezje) (zob. ryc. 1). W pozostałych partiach książki, o czym będzie jeszcze mowa, komponenty ikoniczne towarzyszą werbalnym.

Ryc. 1. Rozmieszczenie kościelnych jednostek administracyjnych w obrębie województwa lubelskiego
Źródło: Kowalczyk 2021: 6.

Kompozycją całości rządzi, jeśli tak to można ująć, ekwiwalencja układów blokowych. Wiązać ją należy z budową modułową, którą tworzą bloki tekstów i materiałów ikonograficznych złożone, w odniesieniu do pojedynczego modułu, z: (1) tekstu o charakterze encyklopedycznym informującego o diecezji czy archidiecezji wzbogacanego szkicem terytorium takiej jednostki administracyjnej z zaznaczonymi miejscami kultu obrazów, figur lub miejscami

przechowywania relikwii, (2) typowych dla przewodników opisów miejscowości i powiązanych z nimi opisów sanktuariów z danymi na temat parafii, przedmiotów kultu, organizacji kultu (głównych uroczystości), (3) modlitw związanych z kultem w określonym sanktuarium. Moduły są zatem zarówno monogatunkowe i realizowane jako tekstowe mozaiki (Wojtak 2019a: 277) (zob. punkt 2.), jak i poligatunkowe, a więc tworzące na poziomie tekstu układy kolażowe (Wojtak 2019a: 277) (zob. całość układu).

Spróbujmy je zatem po kolei scharakteryzować, odnosząc, w miarę możliwości, taką prezentację do reguł wzorca gatunkowego. Będzie można w ten sposób gromadzić dane, dotyczące pozostałych parametrów wzorca, czyli aspektu pragmatycznego, poznawczego oraz stylistycznego.

Wypowiedzi o charakterze encyklopedycznym odznaczają się zestandaryzowaną budową, ponieważ powtarzają się w nich następujące komponenty: (1) nazwa jednostki: *Archidiecezja lubelska*, *Diecezja sandomierska* itd. (w roli tytułu wypowiedzi), (2) akapity przedstawiające historię jednostki, jej charakter i patronów.

Oto dla przykładu fragment odnoszący się do diecezji sandomierskiej⁷:

Diecezja sandomierska powstała 30 czerwca 1818 roku, na mocy bulli „Ex imposita nobis”, papieża Piusa VII. Została wydzielona z terenu diecezji krakowskiej. Granicami diecezji były rzeki: Wisła, Pilica, Czarna, a także pasmo Gór Świętokrzyskich. W takim kształcie dotrwała do 25 marca 1992 roku, kiedy to papież Jan Paweł II bullą przeorganizował strukturę diecezji w Polsce. Na mocy tego dokumentu z terenu dawnej diecezji sandomierskiej powstała diecezja radomska, natomiast do pozostałych 8 dekanatów zostały dołączone 2 dekanaty z diecezji lubelskiej, 7 dekanatów z diecezji przemyskiej oraz 1 dekanat z diecezji tarnowskiej. Obecnie diecezja sandomierska jest diecezją sufraganalną metropolii lubelskiej. Patronami diecezji są: Święty Stanisław Biskup i Męczennik oraz Błogosławiony Wincenty Kadłubek, biskup. (89)

Opis pozostałych diecezji ukształtowany jest analogicznie. Zawiera formuły wprowadzające poszczególne segmenty treściowe: *diecezja siedlecka została powołana...*, *patronami diecezji są...*, *diecezja zamojsko-lubaczowska [...] powstała...*, *patronką diecezji jest...*

Porównanie z budową hasła tematycznego z wyspecjalizowanej encyklopedii, jaką jest *Encyklopedia katolicka* wydawana na KUL-u, pozwala formułować hipotezę, że odnośne fragmenty analizowanego przewodnika stanowią realizację alternacyjnego wzorca tego gatunku. W przewodniku ze względu na jego przeznaczenie selekcji podlegają niektóre treści. Co ciekawe, samo hasło encyklopedyczne, bardzo rozbudowane i sygnowane autorsko, ma jednak eksplicytnie uwyraźnioną kompozycję (zob. Kumor-Mielnik 2012:

⁷ Cyfra w nawiasie po wszelkich cytatach z analizowanego tekstu oznacza stronę.

1027–1034)⁸. Zaczyna się od informacji o czasie erygowania kościelnej jednostki administracyjnej, potem publikowany jest spis treści, czyli tytuły segmentów hasła, które tu zaprezentuję, ponieważ wyłoni się z nich zakres jego treści: I. Dzieje, II. Organizacja terytorialna – 1. Granice, 2. Dekanaty i parafie, 3. Sanktuaria, III. Instytucje diecezjalne – 1. Ordynariusze, 2. Administratorzy, 3. Biskupi pomocniczy, 4. Kapituły katedralne, 5. Kapituły kolegiackie, 6. Synody, IV. Instytucje oświatowe – 1. Seminarium duchowne, 2. Szkolnictwo kościelne, 3. Pisma diecezjalne i wydawnictwo, V. Zakony i zgromadzenia, VI. Statystyka.

W haśle z przewodnika brak siatki kompozycyjnej, ale są w nim zawarte podstawowe informacje o diecezji w układzie typowym dla tego gatunku (zob. Witosz 1997: 123–128; Hanus, Kaczmarek 2022: 207). Podaje się, jak wspominałam, najważniejsze cechy przedmiotu (obiektu), czyli cechy definicyjne: nazwa, czas powstania, dokument erygujący, granice, status i patroni. Autorka dba o jasność i precyzję wysłowienia przez stosowną budowę składniową tekstu, a zwłaszcza dobór słownictwa specjalistycznego: *bullą, papież, granice diecezji, struktura diecezji, dokument, dekanat, diecezja sufraganalna, metropolia, patron, święty, błogosławiony, biskup*. Taki sposób wystylizowania hasła jest ukłonem w stronę konwencji gatunkowej, ale może być barierą dla odbiorcy (czytelnika). Zarówno pod względem struktury, sposobu wyprofilowania tematyki, jak i stylu analizowany segment przewodnika odpowiada modelowi hasła encyklopedycznego. Może być uznany, powtórzmy, za realizację alternacyjnego wariantu wzorca gatunkowego, ponieważ autorka redukuje standardowe segmenty werbalnej warstwy hasła, a uzupełnia komunikat o sekwencję ikoniczną. W jej roli występuje schemat przedstawiający kontury diecezji z zaznaczeniem tych przestrzeni, które nie mieszczą się na obszarze województwa. Informacyjne walory schematu wzbogacają się dzięki wskazaniu miejsc kultu (obrazów, relikwii bądź figur). Komunikat ikoniczny jest komplementarny w stosunku do werbalnego, co można uznać za realizację reguł gatunkowych przewodnika (zob. Mocarz 2011: 108).

Mozaikowe mikromoduły deskryptywne otwiera komponent typowy dla przewodnika, czyli opis przedmiotu (terenu, miasta, elementu architektonicznego czy innego artefaktu). Opis taki oparty jest na wyliczeniu, a jego ramę tekstową inicjuje tytuł.

⁸ Warto dodać, że po części analogiczną budowę i zawartość treściową mają inne hasła z *Encyklopedii katolickiej*, pokrewne tematycznie, choć są autorsko sygnowane. Stereotypizacja formalna i treściowa jest trwałą cechą tego gatunku (zob. też Hanus, Kaczmarek 2022: 207–208).

Opis odnoszący się do miasta/miejscowości zawiera jego/jej nazwę. Kompozycja całości ma kształt enumeracyjny, choć brak zasadniczo eksplicytnych tegoż sygnałów. Tekst może nie być podzielony nawet na akapity. Zawiera jednak zwykle kilka powtarzanych składników treściowych⁹: etymologia nazwy, położenie geograficzne miejscowości, zarys jej dziejów, rola w administracji kościelnej. Charakterystyka miejscowości może być wkomponowana w opis sanktuarium, przez co realizuje się wariantywny układ mozaikowy.

O generycznym statusie takiego opisu świadczy powtarzalność jego schematu. W analizowanym przypadku mamy do czynienia z osobliwie realizowaną strategią uwiarygodnienia, uznawaną za wyróżnik opisu bedekerowego (Witosz 1997: 117)¹⁰. Autorka tekstu nie sygnalizuje faktu obecności w przedstawianych miejscach, ale powołuje się na źródła danych (zwłaszcza historycznych). Strategię tę realizuje ponadto, posługując się stylem nieekspresywnym, wprowadzając liczne szczegóły (topograficzne, w tym nazwy własne, historyczne, zwłaszcza nazwy wydarzeń i daty, itd.). Dbalność o detal, jego precyzyjne nazwanie łączy analizowane opisy z konwencją gatunkową (zob. Mocarz 2011: 63–65). Schematyzacji strukturalnej towarzyszy formuliczność, związana z analogicznym sposobem wysławiania określonych segmentów. Odwołajmy się do kilku przykładów: (1) formuły lokalizacyjne: *Gołąb – niewielka wieś o bogatej historii* (51), *Kazimierz Dolny – miasteczko malowniczo położone na pograniczu Płaskowyżu Nałęczowskiego i Małopolskiego Przełomu Wisły* (55), *Kijany – wieś położona nad rzeką Wieprz* (59), *Księżomierz – wieś położona 14 km na południowy zachód od Urzędowa* (63), *Piotrawin – wieś malowniczo położona na wysokiej skarpie Małopolskiego Przełomu Wisły* (72), *Biała Podlaska – miasto położone nad rzeką Krzną* (97); (2) formuły inicjujące opis historii miejscowości: *Pierwsze wzmianki o wsi pochodzą z 2. połowy XII wieku* (51), *Osada wzmiankowana w okresie wczesnego średniowiecza* (59), *Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 2. połowy XVI wieku* (63), *Pierwsze zapiski na jej temat pochodzą z 1076 roku* (72), *Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1481 roku* (97).

Faktografię, przedstawianą detalicznie i raczej schematycznie, urozmaicać może perswazyjnie zredagowana sekwencja, która ma świadczyć o trosce autorki o dobro odbiorców (turystów), o to, aby nie przegapili ważnych dla danej miejscowości atrakcji. Jako przykład niech posłuży następujący fragment odnoszący się do Kazimierza Dolnego:

⁹ Nie wyodrębniam komponentów stałych i fakultatywnych.

¹⁰ Już w tym miejscu warto zaznaczyć, że gatunkową samodzielność takiego opisu (i innych składników przewodnika) szczegółowo przedstawia Bożena Witosz (2009a: 115–125, 2009b: 236–248), wyodrębniając ekfrazę bedekerową, literacką i krytyczną.

Kazimierz Dolny jest jedynym miastem w Polsce, w którym zachował się zespół urbanistyczno-krajobrazowy łączący walory artystyczne zabytków architektury z malowniczym położeniem i różnorodnością krajobrazu.

Warto również nadmienić, że miasto jest gospodarzem Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych, któremu towarzyszą targi rzemiosła i sztuki ludowej, a także festiwalu filmowego Dwa Brzegi, organizowanego w scenerii małego Rynku i Janowca nad Wisłą. (55–56)

Opisy sanktuariów, jako kolejny powtarzany składnik mikromodułów mozaikowych, mieszczą się także w konwencji przewidzianej przez przewodnik (zob. Witosz 2009a: 119–120). Mają schematyczną budowę, ponieważ pojawia się w nich nazwa sanktuarium jako tytuł, a po niej następuje charakterystyka kościoła, przedstawiająca jego przestrzeń i różne elementy wyposażenia, na koniec zaś opis obiektu kultu (obrazu, figury). Teksty przesycone są leksyką wyspecjalizowaną z kilku dziedzin (zob. Mocarz 2011: 63–65), dla przykładu z zakresu architektury (z opisu kościoła pw. Narodzenia NMP w Chełmie): *późnobarokowa świątynia, według projektu X-a, budowla trzynawowa, zbudowana na planie krzyża łacińskiego z dwiema wieżami, ołtarz główny, antepedium ołtarza, płaskorzeźba, drogocenne obrazy, filary, transept* (45). Ważna jest leksyka, która wypełnia fragment zawierający prezentację kultu: *kult ikony, cerkiew, obraz cudowny, koronowanie obrazu*, by odwołać się do opisu kultu ikony Matki Bożej Chełmskiej (45–48). Obraz jest przedstawiony na zdjęciu (ryc. 2) i opisany. Można uznać, że wymienione komunikaty semiotyczne tworzą układ paralelny (zob. Mocarz 2011: 115–116).

A oto opis prezentowej na zdjęciu ikony:

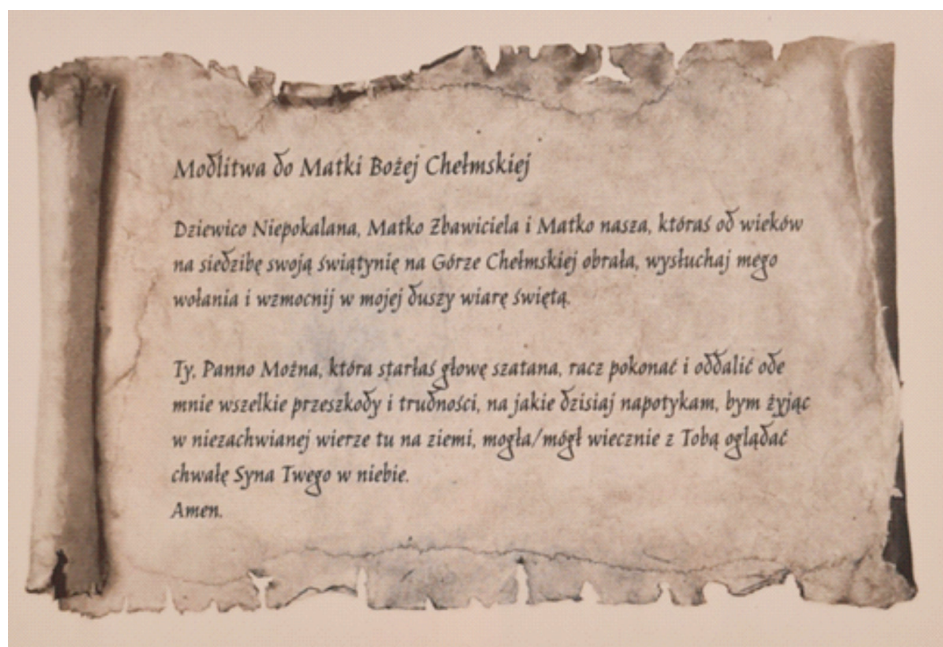
Szczególną częścią otoczona jest ikona Matki Bożej Chełmskiej, ukazująca Bogarodzącę trzymającą na ręku swego Syna. Jej autorstwo zgodnie z tradycją przypisywane jest świętemu Łukaszowi Ewangelście. Ikona została namalowana na płótnie rozciągniętym na trzech zbitych ze sobą deskach cyprysowych. Przedstawione postacie odziane są w ciemnoczerwone szaty z elementami błękitu, gdzieś tam przetykane złotem. Na posrebrzonym tle widnieją kwiaty. W późniejszym okresie wizerunek przystrojono złotą sukieneczką wysadzoną drogocennymi kamieniami. (45)

Charakterystyki określonej świątyni oraz obiektu kultu dopełnia segment informujący o głównych uroczystościach, sygnowany na marginesie rysunkiem złożonych rąk oraz fragment zatytułowany *Kontakt*, a zawierający podstawowe informacje o parafii. Wspomniany fragment jest zwykle na linii tekstu składnikiem finalnym modułu. Wewnątrz pojawiają się składniki niewerbalne, czyli fotografie sanktuarium lub detali architektonicznych budowli oraz fotografia obiektu kultu. Sposób funkcjonalnego łączenia różnorodnych semiotycznie składników nie odbiega od konwencji gatunkowej (zob. Mocarz 2011: 108–117).

Ryc. 2. Ikona Matki Bożej Chełmskiej
Źródło: Kowalczyk: 2021: 45.

Ważnym komponentem modułu przedstawiającego sanktuarium jest każdorazowo modlitwa. Funkcjonuje w tekście jako segment wyróżniony graficznie przez druk naśladowujący pismo i aplę ukształtowaną na modłę podpalonego zwitka papieru. Nie wykluczone, że modlitwy tego typu są składnikami nabożeństw z udziałem pielgrzymów (zob. Wojtak 2019c: 67–71). Mogą to też być teksty śpiewane przy odsłanianiu lub zasłanianiu cudownego wizerunku. Należą w każdym razie do kategorii modlitw ustalonych (książeczkowych), co determinuje ich poetykę (zob. m.in. Wojtak 2019c: 25–44). Dla przykładu zacytuję modlitwę dopełniającą analizowany do tej pory moduł, dodając nazwy jej znanych komponentów, odzwierciedlających schemat kolekty: (1) tytuł: *Modlitwa do Matki Bożej Chełmskiej*, (2) anakleza: *Dziewico Niepokalana, Matko Zbawiciela i Matko nasza*, (3) anamneza: *któraś od wieków na siedzibę swoją świątynię na Górze Chełmskiej obrała*, (4) prośba: *wysłuchaj mego wołania i wzmocnij w mojej duszy wiarę świętą*, (5) aklamacja: *Amen*. Warto jedynie nadmienić, że aklamacja jest umieszczona po drugim analogicznym segmencie (zob. ryc. 3). Jest to klasyczna realizacja modlitwy w formie oracji rzymskiej. Zgodnie z kanonem, choć w tym przypadku alternacyjnie modyfikowanym, jest wysłowiony nie tylko aspekt

Ryc. 3. Modlitwa do Matki Bożej Chełmskiej
Źródło: Kowalczyk 2021: 47.

strukturalny (ukształtowany addytywnie), lecz także potencjał illokucyjny, sposób wpisania w tekst nadawcy i odbiorcy oraz relacje nadawczo-odbiorcze, obraz świata i styl (zob. Wojtak 2019c: 41–43).

Pojedynczy moduł lub jego sekwencję, w przypadku prezentacji miejscowości, w której funkcjonuje kilka sanktuariów, uzupełnia wypowiedź oparta na wyliczeniu, a poświęcona atrakcjom turystycznym z okolicy. Część opisującą Chełm dla przykładu zamyka segment zatytułowany *Warto zobaczyć*, zawierający informacje o kilku miejscowościach, których odwiedzenie autorka poleca. Odnajdujemy w tym fragmencie następujące dane: **GOŁĄB Muzeum Nietypowych Rowerów** założone przez Józefa Majewskiego, nauczyciela dęblińskiej szkoły zawodowej; **BOBROWNIKI Kościół parafialny z końca XV wieku**, zbudowany na średniowiecznych murach gotyckich, przebudowany w latach 1632–1637 po pożarze, otrzymał wystrój w stylu renesansu lubelskiego. Obok znajduje się dzwonnica-brama z 1732 roku; **DEBLIN Szkoła Orłąt – Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych z przedwojennymi tradycjami**. **Muzeum Sił Powietrznych** prezentujące zabytki techniki lotniczej oraz pamiątki związane z polskim lotnictwem wojskowym. (54) Wypowiedź przedstawia ponadto zabytki Puław, ale ze względu na rozmiary artykułu opuszczam ten fragment.

Analizowana złożona wypowiedź realizuje bez wątpliwości reguły gatunku w formie kolekcji. Przed sformułowaniem końcowych hipotez zapytać wypada, w jakim stopniu odwołuje się do wzorca gatunkowego przewodnika (wybrane filiacje były już sygnalizowane).

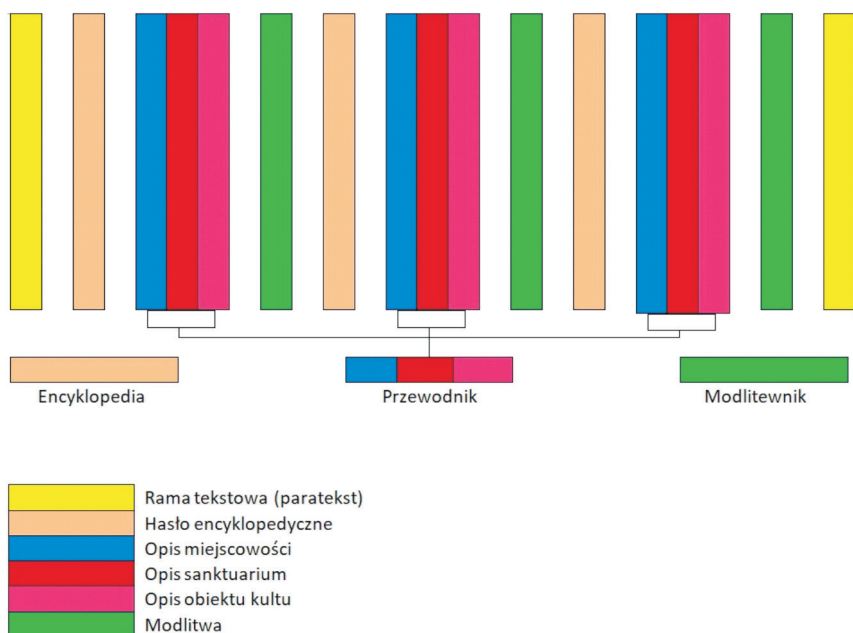
Szkicowy portret gatunku, jakim jest przewodnik turystyczny, wyłania się z niewielu publikacji (Witosz 1997: 116–123, 2009a: 115–125, 2009b: 236–248; Ostaszewska 2000: 74–85; Mocarz 2011). Bedeker definiowany za pośrednictwem leksykonów jako książka przedstawiająca na użytek turystów najciekawsze składniki jakiegoś terenu ma dość długą historię (zob. Ostaszewska 2000: 74–83), choć nazwa gatunkowa pojawiła się dopiero w XIX-wiecznych słownikach. Wyróżniającą ten gatunek cechą Bożena Witosz (1997: 116) ujmuje następująco:

Opis w bedekerze, podobnie jak w większości dłuższych wypowiedzi, stanowi składnik heterogenicznej, wielogatunkowej struktury. Uzupełnia najczęściej informację, komentarz, refleksję, radę, polecenie, propozycję, anegdotę itp.

Wielogatunkowości przewodnika towarzyszy wielozadaniowość. W katalogu jego funkcji mieści się przede wszystkim funkcja informacyjna, „wspierana mniej lub bardziej eksplicytną manifestacją obecności nadawcy i zaprojektowanego przez niego odbiorcy, o którego pozyskanie nadawca zabiega” (Ostaszewska 2000: 74). Pasma perswazyjne rozkłada się na działania językowe, które mają rozbudzić w czytelniku pasję zwiedzania, zainteresować go rzeczywistością prezentowaną w przewodniku, zachęcić do oglądania i ułatwić pobyt w określonym miejscu (krajnie czy mieście) (Witosz 1997: 116; Ostaszewska 2000: 75). Maria Mocarz (2011: 33–34) mówi o funkcji orientująco-kierującej, wyodrębniając bardziej szczegółowo funkcję orientującą poznawczo, przestrzennie i organizacyjnie. Świat jest przedstawiany w estetyzującej perspektywie, a jego obraz zamknięty w opisie o strukturze enumeracyjnej (Ostaszewska 2000: 78). Jest to z reguły opis rzeczowy, uwzględniający percepcję wzrokową i lokalizację przestrzenną, ale też zawierający wiedzę nadawcy o przedmiocie opisu (Witosz 1997: 120), a więc zamknięty w regułach gatunku, który Bożena Witosz (2009a: 115–120, 2009b: 236–242), jak wspominałam, przedstawia jako odmianę ekfrazy. Relacje nadawczo-odbiorcze ukonkretniają się w wykładnikach strategii uwiarygodnienia i waloryzowania z reguły pozytywnego, związanego z aktualizacją wartości estetycznych (Witosz 1997: 117).

Przedstawione powyżej analizy książki zatytułowanej *Sanktuaria i miejsca kultu województwa lubelskiego* pozwalają zaliczyć ją do kategorii przewodników. Nie da się jednak uznać tej publikacji za przewodnik klasyczny.

Wyróżnia ją typowa dla przewodnika różnoplanowa heterogeniczność, by posłużyć się określeniem Danuty Ostaszewskiej (2000: 74), lecz zakresy owej heterogeniczności są osobliwe. Jeśli uwzględnimy następstwo linearne, objawi nam się kompozycja modułowo-blokowa, znana z innych gatunków w formie kolekcji. Nie wyczerpuje to jednak filiacji generycznych tego ciekawego dla genologa tekstu. Jeśli poszczególne moduły poddamy procesom dekompozycji, a potem scalaniu ujawni nam się jeszcze jeden twór, a mianowicie wyraźnie zarysowane realizacje kilku gatunków. W książce są ukryte następujące gatunki złożone: wyspecjalizowana encyklopedia, klasyczny przewodnik (czy raczej bliski klasycznemu), modlitewnik w formie antologii¹¹. Ilustrację tej konstatacji stanowi ryc. 4.

Ryc. 4. Moduły i gatunki w strukturze analizowanego przewodnika

Źródło: opracowanie własne.

Encyklopedia przedstawia archidiecezję i kilka diecezji lub ich fragmentów, czyli terytoriów lokowanych w województwie lubelskim. Przewodnik opisuje miasta i inne miejscowości, w których znajdują się sanktuaria lub obiekty świeckie atrakcyjne dla turystów. Modlitewnik zaś jest zbiorem wypowiedzi kultowych, związanych z kultem maryjnym i kultem świętych

¹¹ Brak miejsca na szczegółowe przedstawianie formuły gatunkowej takiego modlitewnika. Odsyłam więc jedynie do charakterystyki zawartej w Wojtak (2011: 117–142).

Kościół katolickiego. W każdym z tak potencjalnie skomponowanych gatunków brak części ramowych (gatunków paratekstowych), pozostałe wyznaczniki rysują się jednak wyraziście.

Powyższa interpretacja generycznego ukształtowania analizowanego tekstu skłania do przypisywania mu polidyskursywności jako wyróżnika zewnętrznego. Wypowiedź sytuuje się w polu oddziaływań dyskursu naukowego, turystycznego, pielgrzymkowego i kultowego. Przedstawione nominacje mogą budzić wątpliwości, ponieważ siatka typologiczna dyskursów jest zagadnieniem spornym (zob. m.in.: Witosz 2016: 22–30; Czachur 2020: 225–231). Dla interpretacji zawartych w tym opracowaniu istotne jest, jak sądzę, stwierdzenie polidyskursywności gatunku, zyskującego ukonkretnienie jako realizacja w formie książki, będącej nietypowym przewodnikiem.

Przechodząc do konkluzji, formułuję hipotezę o hybrydalności gatunkowej analizowanego tekstu. Hybrydyzacja nie oznacza jednak rozpadu tożsamości gatunku, jakim jest w tym przypadku przewodnik. Jej istotę stanowi łączenie różnych kategorii adresatów, a raczej poszerzenie tego procesu. Przewodnik turystyczny zakładał – po pierwsze, adresatów, których miał zachęcić do odwiedzenia określonych miejsc, przedstawianych jako atrakcje turystyczne, po drugie, turystów zwiedzających dane miejsce, którym miał to zwiedzanie ułatwić, pomagać w jego sprawnym i owocnym organizowaniu (realizowaniu) (zob. Mocarz 2011: 37). Analizowany przewodnik zakres tego łączenia poszerza o analogicznie skonfigurowanych adresatów – pątników. Zakłada pomoc w organizowaniu i realizowaniu pielgrzymek. Następuje zatem hybrydyzacja ról dyskursywnych. Adresatami publikacji mogą być turyści, pątnicy i/lub osoby łączące te role.

Kolejny, nie mniej ważny przejaw hybrydyzacji odnosi się do komponowania wypowiedzi i jej relacji z różnymi kategoriami wzorców gatunkowych. Książka, a więc konkretny komunikat, realizuje konwencję gatunku w formie kolekcji, łącząc w ramach powtarzanych, analogicznie konstruowanych bloków (modułów) kilka gatunków. Owo modułowe współwystępowanie obejmuje, przypomnijmy, hasło encyklopedyczne, opis z przewodnika w dwóch wersjach (narracyjnej – ze stałymi przedmiotami opisu – i enumeracyjnej), modlitwę ustaloną, ogłoszenie (dane dotyczące parafii). Powtarzalność modułów stabilizuje ich funkcje. Sprofilowane wielowątkowe informowanie jest łączone z typowym dla dyskursu religijnego „przekonywaniem przekonanych”. Funkcja nakłaniająca, typowa dla przewodnika, jest tonowana (tuszowana). Na dalszy plan schodzi też strategia uwiarygodniania i percepcja wzrokowa w roli optyki przedstawiania konkretnych obiektów. Wybija się natomiast strategia sprawnego organizowania zachowań kultowych.

Hybrydyczny charakter zyskuje też, co pokazywałam w analizach, aspekt poznawczy gatunku (dziedzina tematyczna dyskursu). Pierwzoplanowymi atrakcjami są sanktuaria, na drugim planie opisuje się świeckie zabytki. Określone miejsca są przedstawiane jako krainy oraz komponenty kościelnych podziałów administracyjnych, wybrane budowle jako zabytki architektury i sanktuaria, obrazy (rzadziej rzeźby) jako dzieła sztuki i obiekty kultu.

Plaszczyzna stylistyczna także łączy, a nie miesza, prowadząc do synkretyzmu, elementy stylu naukowego – przez encyklopedyczny pryzmat gatunkowy, fachowego z dodatkami potocznego w wersji neutralnej – przez pryzmat deskrypcji przewodnikowej, religijnego – przez pryzmat modlitwy.

O sposobie realizacji wszystkich aspektów wzorca decyduje zasada kompozycji (łączenia) heterogenicznych elementów, zachowujących autonomię (tożsamość) generyczną. Pozwala to wydobyć z kolażowo ukształtowanego tekstu ukryte w nim trzy odrębne gatunki: encyklopedię, przewodnik turysty/pielgrzyma i modlitewnik w formie antologii. Ich obecność, choć jest istotnym wyznacznikiem hybrydyczności, nie skutkuje zanikiem tożsamości gatunku bazowego. Na linii tekstu objawia się eksplicytnie kompozycja łańcuszkowa, a więc sąsiedztwo powtarzanych modułów, w tę kompozycję włączony jest natomiast implicytnie układ szkatułkowy, który tworzą moduły gatunkowe (i tekstowe) wtopione w linearnie kształtowaną strukturę całości. Analizowaną publikację należy zatem traktować jako gatunkowy okaz (zob. Wojtak 2004a: 34).

Funkcjonowanie tak złożonych relacji między tekstem a gatunkiem i tekstem a dyskursem przez pryzmat gatunku trzeba potraktować jako świadectwo redakcyjnego kunsztu autorki, która zastosowała oryginalny pomysł na zaskoczenie i pozyskanie czytelnika.

Literatura

- Bańko M. (red.) (2007): *Słownik języka polskiego*. T. IV. Warszawa. SJPB
- Czachur W. (2020): *Lingwistyka dyskursu jako integrujący program badawczy*. Wrocław.
- Grochala B. (2016): *Telewizyjna transmisja sportowa w ujęciu genologii lingwistycznej na materiale transmisji meczów piłki nożnej*. Łódź.
- Hanus A., Kaczmarek D. (2022): *Sekretne życie gatunków. Komunikacja w przestrzeni medialnej – perspektywa germanistyczna*. Wrocław–Dresden.
- Kowalczyk I. (2021): *Sanktuaria i miejsca kultu województwa lubelskiego*. Lublin.
- Kumor-Mielnik J. (2012): *Diecezja sandomierska*. [W:] *Encyklopedia katolicka*. T. 17. Lublin, k. 1027–1034.
- Moczar M. (2011): *Interkulturowość w przewodniku turystycznym. Studium o odbiorze inności w przekładzie*. Lublin.
- Ostaszewska D. (2000): *Przewodnik turystyczny: z badań nad modelem i jego przeobrażeniami*. [W:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. I: *Mowy piękno wielorakie*. Red. D. Ostaszewska. Katowice, s. 74–85.

- Piekarczyk D. (2020): *(Nie) oceniam książki po okładce. Teksty na okładkach publikacji popularnonaukowych*. Lublin.
- Szczaus A. (2020): *Encyklopedia doby średniopolskiej jako gatunek w formie kolekcji*. „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 27(47), 1, s. 227–242.
- Szkudlarek-Śmiechowicz E. (2015): *Magazyn telewizyjny jako gatunek w formie kolekcji*. [W:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 5: *Gatunek a granice*. Red. D. Ostaszewska, J. Przyklenk. Katowice, s. 393–402.
- Witosz B. (1997): *Opis w prozie narracyjnej na tle innych odmian deskrypcji*. Katowice.
- Witosz B. (2009a): *Ekfrazja w tekście użytkowym – w perspektywie genologicznej i dyskursywnej*. „Teksty Drugie” 1–2, s. 105–126.
- Witosz B. (2009b): *Dyskurs i stylistyka*. Katowice.
- Witosz B. (2016): *Czy potrzebne nam typologie dyskursu?* [W:] *Dyskurs i jego odmiany*. Red. B. Witosz, K. Sujkowska-Sobisz, E. Ficek. Katowice, s. 22–30.
- Wojtak M. (1999): *Stylistyka tekstów użytkowych*. [W:] *Język. Teoria – dydaktyka*. Red. B. Greszczuk. Rzeszów, s. 253–263.
- Wojtak M. (2001): *Wielostylowość w tekście użytkowym na przykładzie XIX-wiecznego kalendarza*. [W:] *Studia z historii języka polskiego i stylistyki historycznej ofiarowane Profesor Halinie Wiśniewskiej na 50-lecie Jej pracy naukowo-dydaktycznej*. Red. Cz. Kosyl. Lublin, s. 241–256.
- Wojtak M. (2004a): *Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe*. [W:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*. T. 2: *Tekst a gatunek*. Red. D. Ostaszewska. Katowice, s. 29–39.
- Wojtak M. (2004b): *Genologiczne osobliwości. O wpisach do muzealnej księgi pamiątkowej*. [W:] *W kręgu wiernej mowy*. Red. M. Wojtak, M. Rzeszutko. Lublin, s. 313–329.
- Wojtak M. (2006): *Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków*. [W:] „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”. T. 15. Red. Z. Krażyńska, Z. Zagórski. Poznań, s. 143–152.
- Wojtak M., (2011): *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*. Tarnów.
- Wojtak M. (2014): *Genologiczna analiza tekstu*. „Prace Językoznawcze” z. 3, s. 63–71.
- Wojtak M. (2019a): *Wprowadzenie do genologii*. Lublin.
- Wojtak M. (2019b): *Genologia medialna czy po prostu genologia*. [W:] *Współczesne media*. T. 2: *Problemy i metody badań nad mediami*. Red. I. Hofman, D. Kępa-Figura. Lublin, s. 189–204.
- Wojtak M. (2019c): *Do Boga..., O Bogu..., Przed Bogiem... Gatunki przekazu religijnego w analizie filologicznej*. Tarnów.

